

Тарас Гарасимів,

доктор юридичних наук, професор,
заступник директора –

декан повної вищої освіти

Навчально-наукового Інституту права та
психології Національного університету

«Львівська політехніка»

УДК 340.115

Правопізнання: філософсько-методологічний концепт

Засадничі (фундаментальні) проблеми правового пізнання інтегруються в головному предметі правознавання – виявленні, описі, поясненні та розумінні комплексу об'єктивних ознак (властивостей, характеристик) того соціального явища, що позначається категорією «право» [1; 2]. Причому йдеться не про проблеми феноменології права, а про проблеми, що стосуються питань природи та сутності права, аналізу різних наукових конструкцій, які ці проблеми описують, понятійного та категоріального апарату, що дозволяє перетворювати всі теоретичні дослідження на реальну юридичну практику.

Проблему плюралістичної методології права загалом та визначення сутності феномену правопізнання з методологічних позицій сучасних філософських шкіл зокрема досліджували такі науковці: Петрова Л. В., Жоль К. К., Розин В. М., Козловський А. А., Новгородцев П. И., Петражицкий Л. И., Рабинович П. М., Анохин П. К., Костандов Э. А. та ін. Не применшуючи значущості доробку попередніх науковців, слід зазначити, що в Україні немає системних спеці-

альних досліджень, у яких би через апріорний синтез існуючих типів правопізнання з'ясувалась загальна природа і специфічні властивості та тенденції права.

Мета статті полягає у визначенні сутності феномену правопізнання з методологічних позицій сучасних філософських шкіл.

Виклад основного матеріалу. Причин, які зумовили нинішній стан дискурсу навколо, здавалося б, вирішених колись «у принципі» проблем природи та сутності права, доволі багато:

1) об'єктивні обставини наявності очевидної кризи «практичного права», що реально відчувається у сучасній вітчизняній юридичній практиці правотворчості та законотворчості [3];

2) входження до загальносвітового інтелектуального правознавчого контексту понад п'ятнадцять років тому було пов'язано не лише з переглядом принципів наявного «радянського права» в усіх його теоретичних і праксеологічних модальностях, а й з виявленням серйозного відставання молоді української правової думки в

царині обговорення та концептуального вирішення традиційно дискусивних для світової, здебільшого західної, юридичної науки проблем;

3) з'явилося усвідомлення й розуміння того, що ці проблеми не просто теоретичні, а тим більше схоластичні. Навпаки, прийшло розуміння того, що від їхнього концептуального вирішення залежить спрямованість і логіка розвитку вітчизняного правознавства, вітчизняної юридичної практики, а також правової свідомості суспільства в цілому і його громадян кожного окремо [4];

4) наявність великої, значною мірою оригінальної й, головне, евристично плідної інтелектуальної дореволюційної спадщини (П. Новгородцев, Б. Кістяківський, Л. Петражицький [5] та ін.) нині вимагає свого осмислення та відродження як оригінального внеску в загальносвітовий фонд теоретико-правової думки;

5) по-п'яте, наявність витрат, які вже очевидно виявляються під час підготовки останніми роками значної кількості юристів-функціонерів, теоретично та світоглядно недостатньо освічених. Усі ці обставини у сукупності, напевно, й зумовили ситуацію настільки потужної інтелектуальної рефлексії, яка виявилася у безлічі публікацій з фундаментальних проблем правознавства.

Серед багатоманіття тлумачень права, які у величезній кількості представлені в словниках, популярній і спеціальній юридичній літературі, ми натрапляємо здебільшого на визначення, які доповнюють, а іноді й заперечують одне одного.

Головна причина цього, на наш погляд, не тільки в різних методологічних підходах і гносеологічних установках авторів дефініцій, – хоча, скажімо, дотримання принципів так званого «позитивного права», або «природного права», безумовно, дасть відмінні одне від одного визначення, – а й у самій сутності й природі права як об'єктивного соціального явища буття. Тому будь-яке вузькопрофесійне визначення права,

з точки зору (кута зору) предикативності (кримінальне, цивільне, адміністративне, господарське), завжди дасть якийсь зріз, аспект вираження сутності і, отже, завжди буде феноменальним.

У цьому зв'язку перше зауваження щодо процедури аналізу, про яке слід говорити, стосується методології дослідження права. Так, якщо ми оберемо позицію наукового світогляду з його критеріями об'єктивності знання, практичною дослідною верифікацією положень, що висуваються, домінуванням у побудові концепції «суджень факту», а не «суджень цінності» (оцінки), іншими словами, використаємо увесь той методологічний інструментарій, яким послуговується так зване «позитивне право», то нам чимало не вдасться зрозуміти в сутності права. Можливо, саме ця обставина призвела до того, що самотійна і, головне, предметна проблема – визначення сутності права у так званому «позитивному праві» – виявилася просто «знятою» і підміненою сцієнтистськими (позитивістськими) доказами її ефемерності. Сама ж проблема сутності права розпорошилась в емпірично поданих фактах правової практики правотворчості, реалізації влади, правозастосування тощо. З позицій методології пізнання весь аналіз полягав в описі та поясненні, тобто в тих гносеологічних процедурах, які не призводять до розуміння змісту права, за яким, найперше, простежується проблема розуміння та інтерпретації самої ідеї права. А те, що зміст та ідея містять структуроутворювальні ознаки (властивості) права, поза якими дати визначення поняття права неможливо, простежується з огляду на специфіку природи права як результат людської телеономної (телеос – мета, номос – закон) свідомої діяльності. Адже право, як і моральність, і мораль належить до тих наріжних основ організації людської соціабельності (комунікації, взаємодії людей через цілепокладан-

ня), які інакше як елементами соціальної технології й не назвеш [6, с. 118].

Образно це можна викласти так: якщо держава, спільноти (етнічні, релігійні тощо) людей, соціальні інститути є елементами структури суспільного життя, а різні відносини – господарсько-економічні, політичні, соціальні, світоглядно-ідеологічні – можна уподібнити до «кровоносних судин», що пов'язують в єдине ціле структуру і відносини, утворюючи систему суспільного буття, то моральність, мораль, право – це компоненти програми, що задає логіку розвитку всієї системи, так само, як генетична програма, що передається каналами спадкової пам'яті, формує логіку розвитку людського організму. Поза цією програмою немає розвитку людини, нема її еволюції (онтогенезу) від біологічної особини до вищого щабля соціальності людини – особистісного виявлення у бутті.

Вважаємо, що зміст та ідея права невідкладні науковому аналізу з його методологічними установками та критеріями, а вимагають інших наукових підходів і способів пізнання. Іншими словами, новітньої методології. На жаль, нині в царині інтерпретації та розуміння як гносеологічних процедур гуманітарного (філософського, художнього, релігійного) знання, безпосередньо пов'язаних із проблемою значення, панує той епістемологічний стан, який відомий методолог науки П. Фейєрабенд назвав «методологічним анархізмом». Відлунням цього стану у вітчизняному правознавстві може бути судження: «інтерпретація поняття права ніколи не була й сьогодні не лишається однозначною» [7, с. 3–13].

Найперше рефлексивне осмислення взаємозв'язку людини з реальністю очевидно переконує нас у наявності діяльних, таких, що пізнають і оцінюють, здатностей, властивих людині. Ці здатності є безумовно трансісторичними основами інтеграції людини в буття, і на практиці

маємо справу з їхньою єдністю. Однак, все ж першим фундаментальним аспектом людського праксису є акт оцінки (П. К. Анохін, Е. А. Костандов, П. В. Симонов [8]). Ця еволюційно історично сформована здатність людини освоювати реальність, що їй протистоїть, через акт оцінювання, визначає спосіб розуміння природного та соціального світу, а також спосіб її дії в ньому. У праксисі, де оцінка і пізнання злиті, освоєння дійсності розпочинається способом вичленювання значущих об'єктів реальності з метою задоволення потреб. Саме з оцінки, а не з «чистого пізнання», починається практична діяльність людини.

Адаптаційна діяльність усього живого розпочинається з акту «розсічення» реальності, наслідком якого стають особливі форми відображення самої реальності та її результату як вагомих, невагомих і нейтральних для людини об'єктів дійсності. Ця розчленованість реальності на вагоме і невагоме формує психологічні ієрархічні структури відображення людиною світу й вносить у цей світ елемент його освоєння і творення як ієрархічного і структурованого. Отже, усі сфери та види людського досвіду і практики опосередковані споконвічно оцінкою, тобто саме тим психологічним феноменом, що завжди визначає преференційний підхід людини до навколишньої реальності, якою б вона не була. І, отже, саме він опосередковує телеономне ставлення кожного до буття й телеологічне його відображення у психіці на всіх її рівнях, у тому числі свідомості.

Телеологічно оцінювати об'єкт – означає не виявляти його природні властивості, а вважати його таким або не таким, з огляду на критерій «належного бути», тобто аналізувати його з позиції відповідності належному.

Останнє відношення дано разом із суб'єктом-носієм діяльності. Це відношення переживається, осмислюється як особлива властивість об'єкта, значуща для індивіда, інак-

ше – як цінність. А це означає, що ставлення людини до світу як до середовища свого буття опосередковане певними цінностями, й це ставлення об'єктивно детерміноване самою організацією людського психічного відображення реальності.

З уваги на наведені судження, вважаємо, що всі продукти та результати людського праксису – цінності, а середовище суспільного буття є ціннісно-сисловою реальністю, де панують сенси як психологічні форми акумуляції об'єктивних значень та індивідуального ставлення до об'єкта.

Нині у своїй класичній іпостасі кантівське порушення проблеми цінностей і пізнання як діалектики практичного та теоретичного розуму можна вважати вже подоланим, бо змінилося саме визначення практичного і теоретичного розуму, а розуміння цінностей сягнуло за межі норм моралі. Загальновизнаним стало судження про єдність раціонального та ціннісного аспектів в єдиному акті пізнання, причому ціннісним аспектом розпочав визнаватися не лише передрівень теоретико-когнітивного підходу, а й самостійний, із властивою йому специфікою відображення, метод пізнання буття. Це означає, що якщо наукове знання має своїм способом осягнення реальності теоретико-пізнавальний підхід, а на «виході» – знання про фактичне, обов'язково експериментально верифіковане, об'єктивне, властиве об'єкту дослідження як таке, то філософське пізнання як учення про людину, її місце у світі та взаємини, що формуються між людьми з приводу об'єктів реальності, має своїм способом осягнення теоретико-ціннісний (аксіологічний) підхід, що дає знання про предмети не в категоріях їхнього фактичного буття, а в категоріях мети й цінності, де об'єкт реальності протистоїть суб'єктові не як предмет «у собі», а як предмет «для мене», «для всіх», тобто перебуває в ціннісному відношенні щодо людини [9, с. 211].

Мета теоретико-когнітивного підходу – отримати наукове знання, що спирається на систему верифікаційних засобів і способів отримання «чистого» об'єктивного знання, де в процесі його набування воно очищається від суб'єктивних пристрастей, світоглядних установок, донаукового й позанаукового знання. Продуктом теоретико-когнітивного підходу є знання про дійсність начебто поза залежністю від потреб та інтересів суб'єкта пізнання, причому ця дійсність розуміється як суто природне буття. Пізнаючи природу, дослідник-науковець повинен насамперед пояснити хід природних явищ. Такими ж є завдання і дослідника соціального світу як світу культури й історії – продукту телеономного людського праксису. Соціальні явища – не природні явища, а події, створені людьми, які у своїй діяльності керувалися цілями і потребами, які знаходяться у відношенні вагомості з об'єктами, що покликали до життя ці потреби й цілі. Іншими словами, у світі соціальності панують не сталі каузальні залежності, що характеризують логіку та зміст розвитку природного світу, а вагомисні зв'язки й відношення, детерміновані суб'єктивними й об'єктивними перевагами, характер вияву яких може бути тільки ймовірнісним і виявлятися лише як тенденція. А це означає, що в людському бутті панують імовірнісні закономірності, сутність яких можна зрозуміти не стільки з аналізу логіки організації господарської діяльності, що об'єктивно складається, та способу виробництва, скільки з аналізу вагомисних зв'язків, що набули в гуманітарному знанні визначення цінностей. У результаті – перед дослідником культури постає завдання виявити, інтерпретувати і зрозуміти ті цінності, які реально пов'язані з поведінкою як окремих індивідів, так і мас людей у виборі тих або інших предметів, ідей, способів організації співжиття та індивідуального способу життя як цінності [10, с. 39].

Можна стверджувати, що розуміння не дає науково-теоретичну

істину, тому що тлумачення цінностей як значень і змістів, які набувають у результаті їх опредметнення статусу матеріальної та ідеальної структури, не може стати науковою істиною. Справді, тлумачення цінностей як значень і змістів не може бути науковим, і в цьому, очевидно, полягає відповідь на питання про причину багатозначності права. Але це зовсім не означає, що у контекст розуміння як гносеологічної процедури та способу інтерпретації соціального буття не можуть входити науково-теоретичні компоненти. Вони неодмінно в нього входять як структурні ланки ціннісного підходу, підкреслюючи нерозривний зв'язок пізнавального й ціннісного підходів. Проте вони не вичерпують зміст цінностей.

Інтерпретація цінностей не може бути науковою, але вона глибоко

пізнавальна і в теоретичному, і в праксеологічному аспектах. Результатом ціннісного освоєння соціального світу є теж істина, але це праксеологічно-світоглядна істина. Такими, по суті, якраз і є істини права, де зміст, концентруально розгорнутий в ідею права, становить не що інше, як деяку аксіологічну побудову щодо вирішення головного завдання – збереження, упорядкування, регулювання та спрямування соціального буття за певними ціннісними і цільовими векторами. У цьому полягає сутнісний зміст права. Інша річ, які ж ці цінності, який їхній зміст і спосіб функціонування. Усі ці фактори детерміновані логікою культурно-цивілізаційного процесу етносу (етносів), нації, їхньої історії в минулому та стратегії в майбутньому.

Список використаних джерел

1. *Петрова Л. В.* Фундаментальні проблеми методології права: філософсько-правовий дискурс / Любов Василівна Петрова. – Х.: Право, 1998. – 416 с.
2. *Жоль К. К.* Філософія и социология права / Константин Константинович Жоль. – К., 2000. – 415 с.
3. *Розин В. М.* Генезис права / В. М. Розин. – М., 2001; Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / Сергей Иванович Максимов; Министерство образования и науки Украины. Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого; [науч. изд.]. – Х.: Право, 2002. – 328 с.
4. *Козловський А. А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права / Антон Антонович Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.
5. *Новгородцев П. И.* Введение в философию права: Кризис современного правосознания / Павел Иванович Новгородцев; РАН. Ин-т государства и права. – М.: Наука, 1997. – 269 с.
6. *Петражицкий Л. И.* Введение в изучение права и нравственности. Эмоциональная психология. – М.: Либроком, 2011. – 328 с.
7. *Рабинович П.* Філософія права: деякі науковознавчі сюжети / П. Рабинович // Вісник Академії правових наук України. – Харків. – 2003. – № 4 (35). – С. 3–13.
8. *Анохин П. К.* Идеи и факты в разработке теории функциональных систем / П. К. Анохин // Психологический журнал. – 1984. – Т. 5. – № 2. – С. 107–118.
9. *Костандов Э. А.* Восприятие и эмоции / Эдуард Арутюнович Костандов. – М.: Медицина, 1977. – 247 с.
10. *Козловський А. А.* Гносеологічні принципи права / А. А. Козловський // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III (№ 1–2). – С. 32–44.

Гарасимів Т. З. Правопізнання: філософсько-методологічний концепт

У статті подається теоретичний аналіз поняття «правопізнання», визначається суть даного поняття з точки зору різних філософських шкіл. Автором проаналізовано фундаментальні проблеми, що стосуються питань природи та сутності права та запропоновано шляхи їх вирішення. Визначено сутність феномену правопізнання з методологічних позицій сучасних філософських шкіл.

Ключові слова: право, правопізнання, позитивне право, людина, цінність, мораль, діяльність, проблема.

Гарасимов Т. З. Правопознание: философско-методологический концепт

В статье дается теоретический анализ понятия «правопознание», определяется суть данного понятия с точки зрения различных философских школ. Автором проанализированы фундаментальные проблемы, касающиеся вопросов природы и сущности права и предложены пути их решения. Определена сущность феномена право-познания с методологических позиций современных философских школ.

Ключевые слова: право, правопознание, позитивное право, человек, ценность, мораль, деятельность, проблема.

Garasymiv T. Legal consciousness: philosophical and methodological concept

The article deals with theoretical analysis of the concept of "legal consciousness" as well as defining the essence of this concept in terms of different philosophical schools. The author analyzes fundamental issues that concern the nature and essence of law and offers solutions. The article defines the essence of legal consciousness phenomenon from methodological standpoint of modern philosophical schools.

Key words: law, legal consciousness, positive law, person, value, morality, activity, issue.